

Margarita Barzdeviča

SENĀKIE RĪGAS SKATI UN PLĀNI BERLĪNES VALSTS BIBLIOTĒKĀ*

Kartogrāfisko attēlu kā vēstures avotu izmantošanā viens no priekšnosacījumiem ir pēc iespējas pilnīgāka visu konkrētajai tēmai atbilstošu, līdz mūsdienām saglabāto karšu, plānu un arī skatu (perspektīvskatu, panorāmu) apzināšana un sistematizēšana.¹ Vairākums senāko, vēl pirmsmodernās kartogrāfijas periodā izgatavoto Rīgas pilsētas un tās tuvākās apkārtnes kartogrāfisko attēlu tapis laikā no 1621. līdz 1710. gadam, kad Rīga bija pakļauta Zviedrijai. Tādēļ mūsdienās lielākā daļa tā laika Rīgas kartogrāfisko attēlu glabājas Latvijas un Zviedrijas vēstures avotu krātuvēs.² Citu valstu bibliotēkās un arhīvos atrodas salīdzinoši maz šā perioda Rīgas kartogrāfiskā materiāla – pārsvarā tipogrāfiski iespiestas gravīras, mazāk – ar roku zīmētie un manuskriptā atstātie plāni vai plānu kopijas. Šā avotu apskata mērķis ir papildināt datus par Vācijā saglabātajiem senākajiem Rīgas kartogrāfiskajiem attēliem, plašāk iztirzājot 17. gs. un 18. gs. sākuma Rīgas kartogrāfiskos attēlu klāstu Berlīnes Valsts bibliotēkā (*Staatsbibliothek zu Berlin*).

Senākā Rīgas kartogrāfiskā materiāla izpēte liecina, ka jau līdz 20. gs. 30. gadiem Latvijas pētnieki bija guvuši nelielu ieskatu Zviedrijas arhīvu krājumos³ un iepazinušies ar pāris Francijā⁴ atklātiem Rīgas plāniem. 20. gs. 30. gados dati par Rīgas kartogrāfiskajiem attēliem tika ietverti arī Vācijā veidotajā seno karšu un plānu katalogā. Taču šī informācija plašākam interesentu lokam kļuva pieejama tikai 20. gs. 70. gados, kad vācu pētnieks Verners Šulmanis (*Schulmann*), izmantojot minēto datu bāzi, publicēja pārskatu par dažādu valstu arhīvos un bibliotēkās izkliedētajiem Baltijas valstu, to vidū arī Rīgas plānu un karšu manuskriptiem.⁵ Tomēr jaunākie Vācijas kartogrāfisko attēlu kolekciju apsekojumi liecina, ka V. Šulmaņa apkopotās ziņas jau daļēji ir novecojušas. Pārskatā, piemēram, nav ietverti vairāki Daugavgrīvas cietokšņa plāni, kas līdz ar citiem 16.–19. gs. militārajām vajadzībām sastādītajiem plāniem glabājas Ģenerālajā zemes arhīvā Karlsrūē.⁶ Bez tam pēckara gados Vācijā daļa vēstures dokumentu ir pārvietota no vienas krātuves uz citu. Piemēram, ir ziņas, ka vairāki Lielā Ziemeļu kara laika Rīgas plāni un kartes no Saksijas Galvenā valsts arhīva Drēzdenē (*Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden*) pārvesti uz Berlīnes Valsts bibliotēku.⁷ 20. gs. 70. gados par Berlīnes Valsts bibliotēkā saglabātajiem

* LETONIKA Publikācija sagatavota Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

plāniem un kartēm tika publicēta katalogu sērija. Norādes par Rīgas un citu Latvijas pilsētu, piemēram, Kuldīgas, Daugavpils, Jelgavas, Kokneses, plāniem un kartēm ievietotas kataloga sējumā, kas veltīts sociālistisko valstu pilsētām, – *Pläne und Grundrisse von Städten sozialistischer Länder Europas (1574–1850)*.⁸ Taču tā laika ideoloģija ir ietekmējusi tikai kataloga nosaukumu un pilsētu sistematizācijas veidu, pārējā informācija ir visnotaļ objektīva un joprojām izmantojama (interesenti ar katalogu var iepazīties arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas Kartogrāfijas nodaļā). Kopš kataloga iznākšanas vienīgi pašā Berlīnes bibliotēkas katalogā nedaudz ir mainīts karšu un plānu signatūras pieraksts. Tomēr arī pēc 1976. gadā publicētā kataloga norādēm kartes un plānus bibliotēkā joprojām var diezgan viegli sameklēt. Savukārt kataloga īsie karšu un plānu apraksti nesniedz pietiekami izsmelšu priekšstatu par Berlīnes Valsts bibliotēkā saglabātajā Rīgas kartogrāfiskajā materiālā atspoguļoto.

Pēc kataloga aprakstiem samērā viegli identificējami ir populārākie tipogrāfiski iespiestie Rīgas kartogrāfiskie attēli. Berlīnes Valsts bibliotēkā Rīgas kartogrāfisko attēlu klāstā dominējošās ir 17.–18. gs. tipogrāfiski iespiestās gravīras un to vēlākie faksimila izdevumi. Viens no populārākajiem ir izdevējam un gravierim Mateusam Meriānam vecākajam (*Merian*, 1593–1650) piedēvētais Rīgas skats no putna lidojuma, kurā pilsēta attēlota 17. gs. 30. gadu otrajā pusē. Savukārt 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. sākumā Rīga gravīrās visbiežāk atspoguļota laikā, kad pilsēta bija iesaistīta karadarbībā. Berlīnes Valsts bibliotēkas kolekcijā ir vācu filozofa Zāmuēla Pufendorfa (*Pufendorf*) 1697. gadā publicētajā Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava dzīves aprakstā⁹ ilustrācijai ievietotā gravīra, kurā Rīga atainota 1656. gadā, kad maskaviešu karapulki Alekseja Mihailoviča vadībā aplenca pilsētu. Tas pats Rīgas pilsētas attēlojums skatāms vēl citā gravīras variantā, taču jau ar mērķi atspoguļot 1700. gadā pret Rīgu vērstās karadarbības norisi – “*Riga, wie es Ao 1700 aus dem Polnischer lager Communiciret worden.*” Savukārt Augsburgas gravieris Gabriels Bodenērs to pašu Rīgas ģeogrāfiskās situācijas attēlojumu jau bija papildinājis ar aprakstu, kā Rīga kapitulējusi 1710. gada 11. jūlijā, pēc tam kad vairums pilsētnieku jau bija miris no bada un mēra. Jāatzīmē, ka ar minēto un vēl citu 17. gs. un 18. gs. sākumā drukāto Rīgas pilsētas gravīru saturu iespējams iepazīties arī citās Rīgas kartogrāfisko attēlu kolekcijās gan Latvijas Valsts vēstures arhīvā, gan Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā u.c. Taču šo Rīgas attēlu un plānu atrašanās Berlīnes Valsts bibliotēkā netieši norāda, kāda vizuālā informāciju par Rīgas pilsētu tika izplatīta citviet Eiropā.

Rīgas pilsētvēstures izpētē lielāku interesi izraisa Berlīnes Valsts bibliotēkā saglabātie ar roku zīmētie un tā arī manuskriptā atstātie

plāni (sk. pielikumu), jo sevišķi viens plāns, kurā attēlota Rīgas Cita-
dele, un divi – kuros atainoti pilsētas nocietinājumi un priekšpilsēta
pēc Rīgas padošanās Pētera I karaspēkam.

Rīgas Citadeles plāns¹⁰ ir unikāls atradums apzinātajā 17. gs. un
18. gs. sākuma Rīgas kartogrāfiskā materiāla klāstā, jo tas ir izgata-
vots spiegošanas vajadzībām. Lai gan nav noslēpums, ka kartogrāfiskie
attēli, jo īpaši pilsētu nocietinājumu un cietokšņu plāni vienlīdz
veiksmīgi kalpoja ne vien šo objektu būvniecībai, bet arī militāro
uzbrukumu plānošanai, Rīgas vēsturē pārsvarā konstatētas tikai
rakstīto avotu norādes par pilsētas plānu izgatavošanu spiegošanas
nolūkos. Apskatāmajā laika posmā spilgtākais piemērs ir kara in-
ženiera Georga Gintera Kraila (arī Krols, Krels; *Kröll, Kröll, Kräill de
Bemeberg*, 1584–?) isā spiegošanas epizode. 1620. gada pavasarī, tikai
dienu pavadot Rīgā, Krails ieguva informāciju par Rīgas nocietinā-
jumiem, kas tika nodota Zviedrijas karalim Gustavam II Ādolfam.¹¹
Savukārt Rīgas pilsētas protesti pret Krievijas Lielās sūtniecības pārs-
tāvju, kuru vidū inkognito ceļoja arī Pēteris I, pārmērīgo interesi
par Rīgas nocietinājumiem, bija viens no iemesliem Lielā Ziemeļu
kara izcelsmei. Taču konkrēti spiegošanas nolūkos izgatavoti Rīgas
nocietinājumu plāni ir maz zināmi. Viens no tiem ir jau minētās
G. Kraila vizītes laikā izgatavotā Rīgas pilsētas nocietinājumu skice,
ko nesen Stokholmas Valsts arhīvā atrada vēsturiece Mārīte Ja-
kovļeva.¹² Savukārt uz Berlīnes Valsts bibliotēkā saglabātā Citadeles
nocietinājumu plāna (sk. 1. att.) jau ir nepārprotamas norādes, ka
tas izgatavots spiegošanas vajadzībām. Plāns ir tapis kā kopija no
K. Stjuarta Citadeles nocietinājumu plāna, kas datēts ar 1687. gadu
(līdzīgs plāns ir arī E. Dālberga Citadeles plānu kolekcijā Kara arhīvā
Stokholmā). Kāda anonīma spiega pārzīmētajā (vai arī tikai papild-
nātajā) plānā ieskicētas Citadeles kontūras, bet konkrētāk iezīmēti
nocietinājumi starp Kārļa IX, Gustava I un Kārļa XI bastioniem. Šo
informāciju spiegotājs papildinājis, vācu valodā atzīmējot visu, ko
viņam vēl bija izdevies uzzināt par Citadeles nocietinājumu uzbūvi,
atsevišķu to daļu izmantošanu, mūru izturību utt. Piemēram, plāns
papildināts ar rakstisku norādi, ka spiegotājam nav izdevies iegūt
profila plānu Citadeles daļai, kas vērsta pret pilsētu, bet viņam tāpat
zināms, ka mūri tur ir sliktā stāvoklī. Apzinātajā zviedru laika Rīgas
kartogrāfiskajā materiālā tas ir vienīgais plāns ar tik konkrētām
norādēm par spiegošanu.

Ar diviem 18. gs. sākuma Rīgas pilsētas plāniem Berlīnes Valsts
bibliotēka papildina Rīgas un Stokholmas kartogrāfisko attēlu krā-
tuvēs saglabāto manuskriptā atstāto 17. gs. un 18. gs. sākuma Rīgas
pilsētas un priekšpilsētas plānu klāstu. Viens no tiem datēts ar
1700. gadu,¹³ otrs – ar 1718. gadu (2. att.).¹⁴ Pirmajā plānā uzmanības
centrā ir Rīgas pilsētas un Citadeles nocietinājumi, bet priekšpilsēta

2. att. Rīgas plāns, 1718. gads (BStB šifrs: X 49849)

tikai daļēji ieskicēta. Otrajā, ar 1718. gadu datētajā plānā atspoguļota gan Rīgas pilsēta un tās nocietinājumi, gan iezīmēti priekšpilsētas ielu kvartāli un pat simboliski norādīta to apbūve. Jāatzīmē, ka ar kopiju starpniecību abi plāni Latvijā bija zināmi jau agrāk, taču plašākā zinātniskajā aprītē tos pavisam nesen iesaistīja arhitekte Irēna Bākule pētījumā par Rīgas priekšpilsētu attīstību.¹⁵ Grāmatas autore plānus publicējusi kā ilustrāciju Rīgas priekšpilsētas apbūvei zviedru laika beigās.¹⁶ Taču minētie plāni ir arī nozīmīgs avots 18. gs. sākuma Rīgas kartogrāfiskā attēlojuma izpētei. Līdzīgi Rīgas pilsēta un priekšpilsēta attēlota arī plānā, kas veltīts Rīgas kapitulācijai 1710. gadā. Tā kolorēts pārzīmējums glabājas tepat Rīgā Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA).¹⁷ Salīdzinot Berlīnē saglabāto ar 1718. gadu datēto Rīgas plānu un 1710. gada plānu no LVVA, jāsecina, ka abiem ir viena izcelsme. Turklāt pabeigts un pilnīgāk izstrādāts ir ar 1710. gadu datētais Rīgas plāns, bet Berlīnes bibliotēkā visticamāk atrodas šā plāna uzmetums vai daļējs pārzīmējums, kas gan pretendētē uz Rīgas attēlojumu 1718. gadā. Vēl Berlīnes bibliotēkā saglabājušies daži 18. gs. sākuma Rīgas plānu manuskripti, kas vai nu daļēji ataino to pašu situāciju kā abi minētie Rīgas plāni, vai arī tapuši kā pazīstamu gravīru pārzīmējumi. Jācer, ka drīzumā tiks iegūta jauna informācija par šo plānu izgatavošanas laiku un autoriem.

Pielikums

17. GS. UN 18. GS. SĀKUMA RĪGAS PLĀNU MANUSKRIPTI
BERLĪNES VALSTS BIBLIOTĒKĀ

1) **Rīgas Citadele, 1687. gads**, pārzīmēts un papildināts G. [K.?] Stjuarta (*Stuart*) plāns, kolorēts zīmējums, 51 × 33,7 cm [mērogs ap 1 : 1500], Berlīnes Valsts bibliotēkas šifrs (turpmāk – BStB šifrs): X 49841 (katalogā* nr. 1759).

Plāns papildināts ar informāciju, ko par Citadeles nocietinājumu stāvokli bija ieguvis kāds spiegs (sk. 1. att.).

2) **Rīga ap 1700. gadu**, kolorēts zīmējums, 61 × 40 cm [mērogs ap 1: 6200], BStB šifrs: X 49845 (katalogā nr. 1745). Šā plāna nepabeigtu uzmetumu sk. arī: **Rīgas plāns** (*Plan von Riga*) [ap 1700. gadu], kolorēts zīmējums, 51,6 × 43,7 cm [mērogs ap 1: 6200], BStB šifrs: X 49845/1 (katalogā nr. 1746).

3) **Vidzemes [pilsētas] Rīgas plāns** (*Plan von Riga in Liefland*) [ap 1700. gadu], kolorēts zīmējums, 136 × 120 cm [mērogs ap 1: 1600], BStB šifrs: X 49846 (katalogā nr. 1747); sk. arī 1791. gadā Potsdamā izgatavotu šā plāna mazliet pārveidoto pārzīmējumu, 136 × 119,5 cm, BStB šifrs: X 49846/1 (katalogā nr. 1748).

4) **A. Rīga, kāda tā patiesībā bija 1701. gadā. B. Citadele** (*A. Riga, wie selbige 1701 in wirthlichen stande gewesen. B. Citadel.*), līdzīga nosaukuma gravīru pārzīmējis G. B. Šakers (*Schacher*), ap 1701. gadu, kolorēts zīmējums, 72,7 × 40,8 cm [mērogs ap 1 : 12 500], BStB šifrs: X 49847 (katalogā nr. 1749).

5) **Rīga** [ap 1710. gadu], kolorēts zīmējums, 57,3 × 40,3 cm [mērogs ap 1: 6500], BStB šifrs: X 49848; līdzīgu plānu sk. arī: BStB šifrs: X 49485 (katalogā nr. 1751).

6) **Rīgas plāns, 1718. gads** (*Plan von Riga, 1718*), kolorēts zīmējums, 69,5 × 48,3 cm [mērogs ap 1: 6000], BStB šifrs: X 49849 (katalogā nr. 1752) (sk. 2. att.).

* Pläne und Grundrisse von Städten sozialistischer Länder Europas (1574–1850) / Bearb. von W. Klaus // Deutsche Staatsbibliothek. Kartographische Bestandverzeichnisse 3 / Hrsg. E. Klemp. – Berlin, 1976.

ATSĀUCES UN PIEZĪMES

- 1 Piemēram, sk.: *Schultz G.* Die älteste Stadtpläne Berlins 1652–1757. – Weinheim: Acta Humaniora, VCH, 1986. – S. 9, 10; *Постников А. В.* Развитие картографии и вопросы использования старых карт. – Москва, 1985. – С. 13.
- 2 Latvijā lielākās senākā perioda Rīgas kartogrāfisko attēlu kolekcijas izveidojušās Latvijas Valsts vēstures arhīvā (2909., 6848., un 7404. fonds) un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, mazāk Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā un Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā.

- kā. Informāciju par RVKM, LNB un LAB saglabātajiem 1621.–1710. gada Rīgas plāniem, kartēm un arī tipogrāfiski iespiestajiem perspektīvkartiem sk. CD-Rom formātā izdotajā katalogā: Rīga 1621.–1710. gada kartogrāfiskajos attēlos / Sast. I. Miklāva, M. Barzdeviča. – Rīga, 2007. Par Rīgas kartogrāfisko materiālu Stokholmas arhīvos vairāk sk.: *Ose I.* Rīgas un tās tuvākās apkārtnes 17.–18. gs. nocietinājumu plāni Stokholmas Kara arhīvā // Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē / Atb. red. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 3. sēj. – 188.–210. lpp.
- ³ *Löwis of Menar K.* Livländsche Gutskarten aus schwedischer Zeit // Arbeiten des Ersten baltischen Historikertages zu Riga 1908. – Rīga, 1909. – S. 80–114; Gustava Ādolfa un zviedru laikmeta pieminekļu izstāde Gustava Ādolfa nāves 300 gadu atcerei. – Rīga, 1932. – 174 lpp.; Izstādes Senā Rīga katalogs. – Rīga, [1937]. – 55 lpp. Arī E. Dunsdorfa 20. gs. 30. gados arhīvu studijās Stokholmā iegūtais kartogrāfiskais materiāls, kas publicēts gan tikai pēc Otrā pasaules kara, kā, piemēram: *Dunsdorf E.* Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710. Kartenband. – Melbourne, 1974. – S. 7, 36–60.
- ⁴ Šos Rīgas plānus sk.: *Stepermanis M.* Francijas interese par Rīgu Luija XIV valdīšanas pēdējā posmā // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 3. – 46., 48. lpp.
- ⁵ *Schulmann W.* Ungedruckte Baltikum-Karten in europäischen Archiven und Bibliotheken // Zeitschrift für Ostforschung. – 1978. – Nr. 4. – S. 641–651.
- ⁶ Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16.–19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe / Bearb. von A. Schäffer. – Stuttgart, 1971. – 307 S.; *Barzdeviča M.* Daugavgrīvas cietokšņa plāni Karlsrūes Ģenerālajā zemes arhīvā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1998. – Nr. 3. – 124.–129. lpp.
- ⁷ *Barzdeviča M.* Daugavgrīvas cietokšņa plāni Karlsrūes Ģenerālajā zemes arhīvā. – 124.–129. lpp.
- ⁸ Pläne und Grundrisse von Städten sozialistischer Länder Europas (1574–1850) / Bearb. von W. Klaus // Deutsche Staatsbibliothek. Kartographische Bestandverzeichnisse 3 / Hrsg. E. Klemp. – Berlin, 1976. – S. 40, 185, 186.
- ⁹ *Pufendorf S.* Sieben Bücher Von denen Thaten Carl Gustavs Königs in Schweden: Mit Vortrefflichen Kupffern ausgezieret und mit nöthigen Registern versehen. – Nürnberg, 1697. – 734 S.
- ¹⁰ Citadeles plāns, BStB šifrs: X 49841.
- ¹¹ *Campe P.* Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. – Stockholm, 1951. – Bd. I. – S. 23; *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture. 1600–1710. – Daugava, 1962. – 32. lpp.
- ¹² Vairāk par G. Kraila Rīgas nocietinājumu skici sk. M. Jakovļevas rakstā “Rīgas aplenkumi poļu-zviedru kara laikā 17. gs. sākumā un zviedru plāna Rīgas ieņemšanai uzmetums (1620. gads)” krājumā “Senā Rīga” VI, kas tiek gatavots iespiešanai.
- ¹³ Rīgas plāns, ap 1700. gadu, BStB šifrs: X 49845/1.
- ¹⁴ Rīgas plāns, 1718. gads, BStB šifrs: X 49849.
- ¹⁵ *Bākule I., Sikсна A.* Rīga ārpus nocietinājumiem. Pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam. – Rīga: Neputns, 2009. – 60., 61., 70. lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 59. lpp.
- ¹⁷ LVVA, 2909. f., 1. apr., 1139. l.; līdzīgu situāciju sk.: turpat, 14. l.